

kmdr por. dr Jarosław KROPLEWSKI
Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych

TRAKTOWANIE JEŃCÓW WOJENNYCH PRZEZ BRYTYJCZYKÓW W EPOCE WOJEN NAPOLEOŃSKICH

STRESZCZENIE

Do czasu pojawienia się pierwszych międzynarodowych uregulowań prawnych dotyczących traktowania jeńców wojennych, los zatrzymanych żołnierzy nieprzyjaciela zależał od przestrzegania przez belligerentów wykształconych przez wieki zwyczajów wojennych. Z reguły traktowano ich jako niewolników, pozwalano na wykup bądź zabijano. Niejednokrotnie państwa walczące zawierały umowy, w których zobowiązywały się do humanitarnego obchodzenia się z jeńcami wojennymi. Niniejszy artykuł przedstawia traktowanie jeńców wojennych przez Brytyjczyków w epoce wojen napoleońskich, epoce, która ze względu na masowy charakter armii i intensywność prowadzonych działań wojennych wymuszała wprowadzenie nowych rozwiązań logistycznych w zakresie obchodzenia się z jeńcami wojennymi.

Słowa kluczowe:

międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, epoka napoleońska, traktowanie jeńców wojennych, pontony jenieckie

WSTĘP

Los jeńców wojennych był na przestrzeni dziejów najbardziej godny pożałowania. Byli oni zabijani albo sprowadzani do roli niewolników. Normy prawne dotyczące ich traktowania kształtowały się w oparciu o idee różnych cywilizacji, pojęć moralnych i wierzeń religijnych¹. Pierwsze wskazówki dotyczące postępowania z jeńcami wojennymi znajdowały się już w kodeksie władcy starożytnego Babilonu oraz we wschodnich księgach religijnych². Szczególnie humanitarne podejście

¹ A. Szpak, *Status prawny zatrzymanych w Guantanamo Bay*, Toruń 2007, s. 20.

² Zapisy takie znajdowały się w *Kodeksie Hammurabiego* z XVIII w. p.n.e. Na przykład w § 32. napisano: „Jeśli żołnierza albo „sieciarza”, który podczas wyprawy królewskiej dostał się do

do tej kwestii zawierał indyjski *Kodeksu Manu*, według którego przeciwnicy ujęci w czasie walki nie powinni być zabijani, a traktowani jak własne dzieci³. Niestety, nakazy te nie były przestrzegane nawet w kręgu wyznawców buddyzmu i bardzo często dochodziło do bestialskiego mordowania jeńców⁴.

Na uwagę zasługuje różnorodne podejście do tej kwestii w krajach basenu Morza Śródziemnego. Starożytni Grecy uważali, że prawo do godności ludzkiej przysługuje jedynie jeńcom z ich kręgu kulturowego. Natomiast obcokrajowcy i barbarzyńcy byli traktowani jak własność osoby, która wzięła ich do niewoli i tylko od niej zależał los pojmanego jeńca⁵. W Imperium Rzymskim jeńców wojennych można było zabijać jedynie w przypadku, gdy powodowali utrudnienia w operacjach wojskowych prowadzonych przez legiony⁶. Powszechnie jednak byli traktowani jako własność państwa i sprzedawani w niewolę lub zasilali liczne naówczas szkoły gladiatorów⁷.

W niejednolity sposób traktowano jeńców wojennych na kontynencie afrykańskim. Uzależnione to było od zwyczajów poszczególnych plemion. Niektóre z nich zabijały lub okaleczały jeńców, natomiast inne pozwalały na ich stopniową asymilację z miejscową społecznością plemienną⁸.

niewoli, kupiec wykupił i miasta jego pomógł mu dotrzeć,(to) jeżeli w domu jego na okup jest, on sam siebie wykupi; jeżeli w domu jego na okup za niego nie ma, przez świątynię miasta swego zostanie wykupiony; jeżeli w świątyni miasta jego na okup nie ma, pałac wykupi. *Kodeks Hammurabiego*, przekł. M. Stępień, Warszawa 1996, s. 21.

³ M. Flemming, *Jeńcy wojenni. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2000, s. 6.

⁴ Jak podaje Jan Kieniewicz cesarz Aśioka (?-232 r. p.n.e.) z dynastii Maurjów podbijając i podporządkowując sobie Kalingę w 260 r. p.n.e. (państwo w dzisiejszych Indiach, stan Orissa), niezwykle brutalnie obszedł się z jej ludnością. Zginęło około 100 tys. mieszkańców, w tym pojmani jeńcy wojenni a 150 tys. mieszkańców zostało deportowanych. Po tym podboju Aśioka zamknął się w odosobnieniu, przyjął dharmę Buddy i stał się władcą oświeconym i sprawiedliwym, krzewicielem buddyzmu. J. Kieniewicz, *Historia Indii*, Wrocław 1980, s. 85. Szerzej: F. Louis, *Słownik cywilizacji indyjskiej*, t.1, Katowice 1998.

⁵ M. Flemming, *Jeńcy wojenni*, op. cit., s. 7.

⁶ Jeńców zabijano również w czasie uroczystości religijnych. Na przykład Juliusz Cezar po odbyciu triumfu wieńczącego jego zwycięską kampanię w Galii, kazał udusić wodza galijskiego plemienia Arwenów Wercyngetoryksa i wielu innych wybitniejszych jeńców. Natomiast przybrany syn Cezara – Oktawian August – w czasie uroczystości religijnych na cześć swojego ojca, polecił złożyć w ofierze 300 jeńców wojennych. Ibidem, s. 8.

⁷ Jednak jeżeli wymagała tego rzymska racja stanu, jeńcy wojenni byli odsyłani do domów bez jakichkolwiek warunków. Tak postąpił Pompejusz po odbyciu triumfu w 61 r. p. n. e. oraz cesarz Tyberiusz po zwycięskiej kampanii w Panonii w 9 r. n. e. Ibidem, s. 9.

⁸ A. Szpak, op. cit., s. 22.

Wraz z upowszechnianiem się chrześcijaństwa zaczęto w bardziej humanitarny sposób traktować wziętych do niewoli żołnierzy przeciwnika. Uzależnione to jednak było od ich wyznania. Z niezwykle okrucieństwem traktowano niewiernych, schizmatyków i heretyków oraz tych wszystkich chrześcijan, którzy współpracowali z innowiercami⁹. W okresie rozkwitu średniowiecza i kształtowania się kodeksu rycerskiego wypracowano pewne formy postępowania z jeńcami wojennymi. Jednak formy te uzależnione były od statusu społecznego jeńców. Przedstawicielom stanu rycerskiego przysługiwał przywilej zwolnienia „na słowo” lub za okupem, natomiast żołnierzy formacji pieszych więziono w lochach zamków panów feudalnych¹⁰.

Niezwykłe interesującym okresem był zmierzch średniowiecza i epoka renesansu. Wówczas działania wojenne prowadzono głównie w oparciu o wojska najemne, które w większości składały się z żołnierzy walczących dla osobistych korzyści materialnych. W czasie prowadzonych wojen z niezwykle okrucieństwem traktowano ludność cywilną podbitych terenów, natomiast z jeńcami obchodzono stosunkowo łagodnie, gdyż w przypadku odwrócenia sojuszy lub zmiany najemcy dzisiejszy przeciwnik mógł jutro stać się towarzyszem broni¹¹.

Należy jednak zaznaczyć, że w okresie tym doszło do korzystnej zmiany w prawie dotyczącym prowadzenia konfliktów zbrojnych. Traktaty wersalskie z 1648r., podpisane po zakończeniu wojny trzydziestoletniej (1618-1648) zakończyły okres przedmiotowego traktowania jeńców wojennych. Odtąd byli żołnierzami przeciwnika za których odpowiadało państwo zatrzymujące, a nie osoby, które wzięły ich do niewoli. Mieli oni zatem realne szanse na doczekanie końca wojny i powrót do swojej ojczyzny. W wielu późniejszych pokojowych umowach bilateralnych ustalano, że wszyscy jeńcy wojenni będą zwalniani bez jakiegokolwiek okupu oraz bez żadnych różnic i wyjątków¹².

Jak zauważyła Agnieszka Szpak, właściwie aż do XIX w. na prawo wojny składały się zasady kodeksu rycerskiego, niewiążące dzieła przedstawicieli doktryny (H. Grocjusza, J.J. Rousseau, E. de Vattela) oraz kształtujące się zasady międzynarodowego prawa zwyczajowego¹³. Ogólnie jednak status jeńców wojennych niewiele różnił się od statusu niewolników.

⁹ H. S. Levie, *Documents on Prisoners of War*, Helsinki, Newport 1979, s. 4.

¹⁰ A. Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, Helsinki 1976, s. 45.

¹¹ M. Fleming, *Jeńcy wojenni. Studium prawno...*, op. cit., s.12.

¹² H.S. Levie, op. cyt., s. 5.

¹³ A. Szpak, op. cit., s. 25.

Grocjusz uważał, że czynienie z jeńców wojennych niewolników motywowane było humanitaryzmem, gdyż w przeciwnym wypadku można ich byłostosownie do obowiązującego wówczas prawa-zabić¹⁴. Natomiast M. Flemming twierdził, że o zwolnieniu jeńców decydowały wyłącznie względy ekonomiczne i polityczne, a nie humanitarne¹⁵. Niestety, proces prowadzący do postrzegania w nich istot mających prawo do godziwego traktowania był bardzo powolny i trwał on aż do końca XIX w., kiedy to pojawiły się pierwsze konwencje międzynarodowe dotyczące zasad prowadzenia konfliktów zbrojnych i ochrony poszczególnych kategorii osób i dóbr materialnych¹⁶.

Przed przystąpieniem do przedstawienia problematyki traktowania jeńców wojennych przez Brytyjczyków w czasie epoki napoleońskiej, chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na niezwykle interesujące dokumenty, które pojawiły się pod koniec XVIII w. Należały do nich: „Traktat o przyjaźni i handlu zawarty 10 września 1785 r. między Prusami i Stanami Zjednoczonymi”¹⁷ oraz dekrety francuskiego Zgromadzenia Narodowego z lat 1792-1793. Były one wyrazem postępu w problematyce traktowania jeńców wojennych.

W art. XXIV traktatu zapisano:

„I aby zapobiegać wyniszczeniu jeńców przez ich wysyłanie do krajów odległych o niekorzystnym klimacie a także umieszczaniu ich w zamkniętych i niezdrowych miejscach, obie umawiające się strony uroczą się zobowiązują się, wzajemnie i wobec całego świata, że nie zastosują żadnej takiej praktyki.; że żadna z nich nie wyśle jeńców, których ujęła od drugiej strony, ani do Wschodnich Indii, ani do innych części Azji lub Afryki, ale będą umieszczani w jakiejś części ich dominiów w Europie lub Ameryce w zdrowych warunkach. Nie będą oni zamykani w lochach, na statkach więzieniach lub więzieniach, ani nie będą zakuwani w łańcuchy, krępowani, czy w inny sposób ograniczeni w korzystaniu z ich kończyn (...) Oficerowie winni być ulokowani, po daniu słowa, że nie zbiegną, w wygodnych kwaterach, na-

¹⁴ H. Grocjusz, *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju. Prolegomena*, Warszawa 1957, s. 494.

¹⁵ M. Flemming, op. cit., s. 8.

¹⁶ Pierwszą umową międzynarodową była *Deklaracja w przedmiocie wojny morskiej*, podpisana w Paryżu 16 kwietnia 1856 r., a kolejną *Konwencja w sprawie polepszenia losu rannych wojсковych w armiach w polu będących*, paraflowana w Genewie 22 sierpnia 1864 r. *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, wstęp i opracowanie L. Gelberg, Warszawa 1954, t. 1, s. 60, 105-106.

¹⁷ Traktat ten został podpisany po zakończeniu wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Z punktu widzenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego istotne znaczenie miał pkt 24 mówiący o traktowaniu jeńców wojennych. Został on opracowany w oparciu o doświadczenia amerykańskie [przypis autora].

tomiast szeregowi w koszarach i innych pomieszczeniach na takich samych warunkach jak żołnierze państwa, w którego władzy się znaleźli... ”¹⁸.

Z kolei francuskie dekry, wśród wielu innych spraw, regulowały kwestie dotyczące traktowania jeńców wojennych. W dekrecie z 4 maja 1792 r. przyjęto, iż:

„1. Jeńcy wojenni znajdują się pod ochroną narodu francuskiego...;

2. Wszelkie akty okrucieństwa lub przemocy, wszelkie obelgi skierowane przeciwko jeńcowi podlegają karze tak, jakby były popełnione na szkodę obywatela francuskiego...;

3. Jeńcy wojenni powinni być postawieni przed sądami powszechnymi w razie popełnienia przestępstwa i są sądzeni tam za akty buntu, a także otrzymywać odszkodowanie za krzywdy i szkody, co do których złożyli skargę”¹⁹.

Na mocy tego dokumentu zezwalało na zwalnianie na słowo jeńców-oficerów (parol) pod warunkiem przebywania w wyznaczonej miejscowości na terytorium Francji. Złamanie danego słowa groziło postępowaniem karnym i osadzeniem w więzieniu. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż podobna praktyka obowiązywała wówczas w Wielkiej Brytanii²⁰.

Dekret z 3 sierpnia 1792r. miał na celu skłonienie przeciwnika do uznania za legalnych kombatantów członków ochotniczej Gwardii Narodowej i lokalnych formacji tej Gwardii. Ostrzegał, że w przypadku stosowania niehumanitarnych sposobów ich traktowania, ujęci nieprzyjacielscy żołnierze pochodzenia szlacheckiego będą w ramach represaliów traktowani w podobny sposób²¹.

Z kolei w dekretach wydanych przez Zgromadzenie Narodowe w dniach 16 września 1792 r. i 25 maja 1793 r. uregulowano sprawę wymiany jeńców wojennych. Zabraniały one wymiany oficerów i podoficerów za większą liczbę szeregowych oraz stosowania praktyki zwalniania za okupem²².

Przytoczone dokumenty, mimo iż posiadały moc prawną tylko w odniesieniu do ograniczonej liczby ówczesnych podmiotów prawa międzynarodowego i nie wywarły istotnego wpływu na traktowanie jeńców wojennych w okresie epoki napo-

¹⁸ H.S. Levie, op. cit., s. 8-9.

¹⁹ M. Flemming, *Traktowanie polskich jeńców wojennych przez Niemcy i ZSRR w czasie II wojny światowej a prawo międzynarodowe*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 3-4, s. 17-18.

²⁰ M. Fleming, *Jeńcy wojenni...* op. cit., s. 285-286.

²¹ A. Rosas, op. cit., s. 66.

²² A. Szpak, op. cit., s. 28.

leońskiej, znalazły odzwierciedlenie w późniejszych konwencjach i deklaracjach międzynarodowych dotyczących ochrony tej grupy osobowej²³.

JEŃCY WOJENNI EPOKI NAPOLEOŃSKIEJ

Sześć lat po uchwaleniu wspomnianych dekretów, Europa wkroczyła w epokę wojen napoleońskich²⁴. Epokę, która mimo stosunkowo krótkiego czasu trwania, charakteryzowała niezwykła dynamika prowadzenia działań zbrojnych.

W odróżnieniu do poprzednich kampanii wojennych, cechowało ją wprowadzenie na pola bitewne wielkich, czasem nawet kilkuset tysięcy mas żołnierskich²⁵. W jednej bitwie, trwającej kilkanaście godzin, ginęło czasem kilka tysięcy żołnierzy. Jednak znacznie większe straty spowodowane były chorobami i zranieniami. Obliczono, że z 4,5 mln Francuzów powołanych w latach 1799-1815 pod broń, w bitwach poległo mniej niż 300 tys. a 2,5 mln zmarło wskutek zranień lub chorób zakaźnych. Groźne zwłaszcza były tyfus plamisty, szkorbut i czerwonka²⁶.

W epoce napoleońskiej jeńcy wojenni nie zawsze byli traktowani humanitarnie. 10 marca 1799r. doszło do haniebnego zbrodni wojennej, kiedy to wojska Bonapartego wymordowały w Palestynie około 3 tys. jeńców arabskich tylko dlatego,

²³ M.in. w *Kodeksie Libera* z 1863 r., *Regulaminie dotyczącym praw i zwyczajów wojny lądowej* stanowiącej załącznik do *Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej* (IV konwencja haska) z 18 października 1907 r.; *Konwencji genewskiej dotyczącej traktowania jeńców wojennych* z 27 lipca 1929 r.; *Konwencji o traktowaniu jeńców wojennych* (III konwencja genewska) z 12 sierpnia 1949 r. [przypis autora]

²⁴ Powszechnie przyjmuje się, że „epoka napoleońska” trwała od roku 1799 do 1815. Obok zmian, które dokonały się na mapie politycznej Europy, szeroko upowszechniono także postępowe zdobycze oświeceniowej rewolucji francuskiej, szczególnie z zakresu prawa, np. wydany w 1804 r. *Kodeks Napoleona* zawierał przepisy prawa karnego, cywilnego i handlowego. Ponadto zapewniał obywatelom równość wobec prawa, wolność wyznania i równouprawnienie religii. Gwarantował swobodę działalności gospodarczej i nienaruszalność własności prywatnej. Podobne kodeksy były później wprowadzane w państwach uzależnionych od Napoleona. [przypis autora]

²⁵ Każda ze stron wystawiała wówczas armie liczące od 100 do 200 tys. żołnierzy. Na przykład w bitwie pod Austerlitz wzięło udział 71,5 tys. żołnierzy francuskich i 92 tys. żołnierzy austriacko-rosyjskich, natomiast w bitwie pod Borodino 120 tys. Francuzów starło się z 135 tys. Rosjan. [przypis autora]

²⁶ M. Flemming, *Międzynarodowe Prawo Konfliktów Zbrojnych. Zbiór dokumentów*, uzupełnienie i redakcja E. Gąska, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2003, s. 16.

że Francuzi nie posiadali wystarczających sił do ich nadzorowania²⁷. Natomiast naoczny świadek bitwy pod Berlinem, stoczonej 23 sierpnia 1813r. i zakończonej klęską wojsk napoleońskich, podaje, iż liczni jeńcy francuscy i sascy byli brutalnie maltretowani. Z kolei w czasie bitwy pod Ligny w Belgii, stoczonej 16 czerwca 1815r., francuski generał zabronił swoim żołnierzom „przyrowadzać jeńców pruskich”²⁸.

Jeńcy wojenni stanowili ogromny problem dla walczących stron i to zarówno w czasie trwania zmagania wojennych, jak i po ich zakończeniu. W maju 1810 r. kiedy Francja prowadziła z Anglią rokowania w sprawie wymiany jeńców, w niewoli angielskiej znajdowało się 46 573 jeńców, w tym 43 774 Francuzów, 2294 Duńczyków, 302 Rosjan i 103 Holendrów. Natomiast w niewoli francuskiej przebywało: 10 526 Anglików, 38 355 Hiszpanów, 17 000 Hanowczyków, 932 żołnierzy z Legii Irlandzkiej oraz 500 zakładników²⁹. Co ciekawe żołnierze narodowości polskiej, włoskiej, szwajcarskiej i niemieckiej w służbie francuskiej zaliczani byli przez Brytyjczyków do Francuzów, ponieważ nie ujmowano ich w oddzielnych statystykach³⁰. W sierpniu 1811r. w następstwie kampanii hiszpańskiej, w niewoli francuskiej znalazło się ponad 87 tys. Hiszpanów, Portugalczyków i Brytyjczyków³¹.

Jeńcy byli trzymani w różnych miejscach odosobnienia, we Francji przede wszystkim w twierdzach, a w Anglii także na statkach-więzieniach, nazywanych wówczas pontonami więziennymi³².

Na przełomie XVIII i XIX w. nie istniały żadne umowy międzynarodowe dotyczące konfliktów zbrojnych. Nie funkcjonowały również organizacje i instytu-

²⁷ M. Fleming, *Jeńcy wojenni...op. cit.*, s.15.

²⁸ Ibidem.

²⁹ S. Kirkor, *Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803-1814*, Kraków 1981, s. 36.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 39.

³² Do dnia dzisiejszego nie udało się dokładnie ustalić, kiedy Brytyjczycy rozpoczęli proceder rozmieszczania jeńców wojennych na tego typu jednostkach. Prawdopodobnie nastąpiło to w 1776 r., w czasie amerykańskiej wojny o niepodległość. Wówczas Parlament Brytyjski, pragnąc rozładować przepełnione więzienia oraz zmniejszyć koszty przetrzymywania jeńców wojennych, wprowadził akt prawny nazywany *Hulks Act*. Pierwsi jeńcy wojenni dostali się pod pokład okrętów w sierpniu 1776 r. w Nowym Jorku. Zatrzymanymi byli amerykańscy marynarze i kaprowie, których Brytyjczycy uważali za piratów. Następne pontony zacumowano na Tamizie. W sumie, w czasie zmagania amerykańsko-brytyjskich w latach 1775-1783, jeńcy wojenni byli rozmieszczeni na 28 pontonach. Wcześniej osadzano na nich kryminalistów i pospolitych przestępców. Na podstawie: Ł. Niewiński, *Obozy jenieckie w wojnie secesyjnej 1861-1865*, Białystok 2012, s. 32-33.

cje niosące pomoc ofiarom wojen w rodzaju Czerwonego Krzyża, nie znano również pojęcia „mocarstwo opiekuńcze”. Wszelkie sprawy związane z traktowaniem jeńców wojennych uzgadniano na drodze porozumień bilateralnych. Podobne porozumienia istniały między Anglią i Francją. Należy zwrócić uwagę, że traktowanie jeńców wojennych – oficerów znacznie odbiegało od traktowania podoficerów i szeregowych. Nie inaczej działało się to w omawianym okresie. Powodem tej różnicy był archaiczny pogląd, iż wyłącznie oficerowie są ludźmi honorowymi i tylko na ich słowie można polegać³³. Anglicy określali oficerów słowem „gentleman”. W tamtych czasach w armii brytyjskiej nie było możliwości przejścia z korpusu podoficerskiego do oficerskiego, który był domeną ludzi „dobrze urodzonych”. Natomiast w armii napoleońskiej awans taki był jak najbardziej możliwy³⁴. Na uwagę zasługuje fakt, iż Brytyjczycy traktowali wszystkich oficerów francuskich w jednaki sposób, nie zwracając uwagi na ich społeczną proveniencję.

W rezultacie takiego podziału, oficerowie korzystali w niewoli z wielu udogodnień. Po podpisaniu honorowego zobowiązania, że nie opuszczą wyznaczonego im miejsca pobytu, mogli mieszkać w prywatnych kwaterach z żonami i dziećmi³⁵. Nie mogli ich jednak opuszczać po godzinie dwudziestej latem i siedemnastej zimą³⁶.

Oficerowie od stopnia kapitana wzwyż mogli mieć swoich ordynansów. Ponadto otrzymywali od rządu brytyjskiego żołd tygodniowy w wysokości 8 szylingów i 9 pensów dla oficerów do stopnia porucznika oraz 10 szylingów i 6 pensów od stopnia kapitana wzwyż. Do tego dochodził zasiłek w wysokości 7 szylingów na utrzymanie żony i dzieci w wieku powyżej jednego roku. Środki te były również wypłacane w systemie tygodniowym. W związku ze wzrostem cen spowodowanych przedłużającą się wojną, w 1813r. pensje podniesiono odpowiednio do 11 szylingów i 8 pensów oraz do 14 szylingów³⁷.

³³ S. Kirkor, op. cit., s. 19.

³⁴ Np. marszałek André Masséna był synem kupca, Michel Ney bednarza, natomiast Jean Cannes stajennego [przypis autora].

³⁵ Ibidem, s. 20.

³⁶ F. Abell, *Prisoners of War In Britain 1756 to 1815, A Record of Their Lives, Their Romance and Their Sufferings*, London 1914, s. 287. Książka jest dostępna na stronie internetowej: <https://archive.org/details/prisonersofwarin00abeluoft>. (20.06.2014)

³⁷ Ibidem, s. 288. Aktualnie, zgodnie z art. 60 III *Konwencji Genewskiej z 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych*, mocarstwo zatrzymujące jest zobowiązane wypłacać wszystkim jeńcom wojennym zaliczki na żołd miesięczny w wysokości ustalonej drogą wymiany na walutę tego mocarstwa następujących kwot: Kategoria I – jeńcy poniżej stopnia sierżanta – 8 franków szwajcarskich; Kategoria II – sierżanci i inni podoficerowie, lub jeńcy stopni równorzędnych –

Za pośrednictwem i pod kontrolą nadzoru jenieckiego oficerowie mogli korespondować z rodziną w swoim kraju i otrzymywać stamtąd przekazy pieniężne³⁸. Brytyjskie subwencje wystarczały jedynie na bardzo skromną egzystencję, toteż starano się pozyskać dodatkowe pieniądze sprzedając wykonane przez siebie ozdoby z drzewa, kości, słomy i włosia lub udzielając nauki gry na instrumentach, języków obcych, fechtunku bądź malarstwa.

Za nadzór nad wszystkimi jeńcami wojennymi przebywającymi w Wielkiej Brytanii odpowiadał Zarząd Transportów. Z jego ramienia, w każdej miejscowości w której przebywali jeńcy-oficerowie, znajdował się agent, najczęściej był to były oficer marynarki do którego obowiązków należało prowadzenie ewidencji oraz spraw finansowych zatrzymanych, jak również przyjmowanie od nich skarg i zażaleń³⁹.

Niestety los jeńców-podoficerów i szeregowych był o wiele gorszy. Co prawda brytyjskie przepisy zakładały zaopatrywanie ich w wystarczającą ilość żywności i odzieży, to jednak realizacja tych przepisów daleka była od doskonałości. Zgodnie z obowiązującymi w tej materii normami, jeniec powinien przez pięć dni codziennie otrzymywać: półtora funta chleba, pół funta mięsa wołowego z cebulą lub kapustą, rzepę lub groch, owsiankę i sól. Natomiast pozostałe dwa dni były dniami bezmięsnymi, wtedy dostarczano jeńcom po funcie solonej ryby⁴⁰. W odniesieniu do odzieży i innego zaopatrzenia materiałowego jeniec co półtora roku powinien mieć wymieniony hamak, odzież i bieliznę⁴¹. Jednak ze względu na nieuczciwość urzędników, dostawców i nadzorców dochodziło do nadużyć przy dostarczaniu i rozdziale tych środków.

Największym problemem z jakim wówczas musiały się zmierzyć władze brytyjskie było zakwaterowanie ogromnej masy jeńców wojennych⁴². Wobec nie-

12 franków szwajcarskich; Kategoria III – oficerowie do stopnia kapitana, lub jeńcy wojenni stopni równorzędnych – 50 franków szwajcarskich; Kategoria IV – majorzy, podpułkownicy, pułkownicy lub jeńcy równorzędnych stopni – 60 franków szwajcarskich; Kategoria V – generałowie, lub jeńcy stopni równorzędnych – 75 franków szwajcarskich. Dz. U. z 1956 r., nr 36, poz. 175.

³⁸ F. Abell, op. cit., s. 288.

³⁹ Ibidem, s. 293.

⁴⁰ S. Kirkor, op. cit., s. 22.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Antoine Vanner w swoim artykule *Lonely Lives and Deaths- French Napoleonic Prisoners of War in Britain* podaje, że w latach 1793-1815 było ich ponad 100 tys.

<http://englishhistoryauthors.blogspot.com/2013/06/lonely-lives-and-deaths-french.html>.
(28.06.2014)

wielkiej ilości obiektów lądowych⁴³ przystosowanych do tego celu, jeńców umieszczano na pontonach więziennych. Większość z nich była starymi okrętami wojennymi różnych rang,⁴⁴ słupami⁴⁵ lub okrętami transportowymi, najczęściej zdobycznymi, z których usuwano uzbrojeni oraz osprzęt konieczny do żeglowania, a pozostawiano żurawie masztowe niezbędne do wciągania na pokład wszelkiego rodzaju zapasów⁴⁶.

Pontony były zakotwiczone w zatokach portów Woolwich, Deptford, Chatham, Plymouth i Portsmouth. Zgodnie z przyjętymi w tym zakresie standardami, jeńców umieszczano na dolnych pokładach, gdzie rozkładano hamaki, natomiast na górnym pokładzie urządzano kuchnie, pomieszczenia dla straży oraz spaceriaki⁴⁷.

⁴³ Należały do nich więzienia: Millbay w Plymouth, Forton koło Portsmouth, Stapelton niedaleko Bristolu, Normann Cross, zamek Porchester Castle, Dartmoor, Valleyfield opodal Edynburga oraz więzienie w Perth. S. Kirkor, op. cit., s. 24-27.

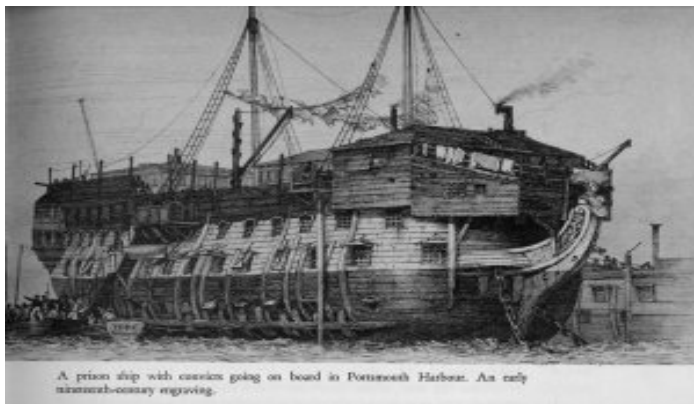
⁴⁴ W epoce napoleońskiej obowiązywał system klasyfikacji Royal Navy pochodzący jeszcze z 1677 r. Wówczas Samuel Pepys – urzędnik Admiralicji Brytyjskiej – wprowadził podział okrętów na rangi. Porządek ten, zaktualizowany w XVIII i XIX w., obowiązywał do pojawienia się pierwszych jednostek poruszanych za pomocą urządzeń mechanicznych. Generalnie wyróżniano VI rang okrętów. Ranga I – okręty o wyporności powyżej 2500 ton, uzbrojenie – 100-120 dział, rozmieszczonych na trzech pokładach działowych. Załoga liczyła od 850 do ponad 1000 osób. Przeważnie okręty te były wykorzystywane w celach reprezentacyjnych. Ranga II – okręty o wyporności ok. 2000 ton, uzbrojenie – 90-99 dział, rozmieszczonych na trzech pokładach działowych. Załoga – 750 osób. Ranga III – okręty o wyporności od 1300-2000 ton, uzbrojenie – 64-80 dział rozmieszczonych na trzech pokładach działowych. Załoga – od 490 do 720 osób. Ranga IV – okręty o wyporności 1100 ton, uzbrojenie – 46-80 dział na dwóch pokładach działowych. Załoga – ok. 350 osób. Ranga V – okręty o wyporności od 700 do 900 ton, uzbrojenie – 32-44 działa na jednym pokładzie działowym. Załoga – 215-320 ludzi. Ranga VI – okręty o wyporności 550-650 ton, uzbrojenie – 20-28 dział na jednym pokładzie działowym. Załoga – 160-200 osób. B. Lavery, *Ships of the Line Volume I: Development of the Battlefleet 1650- 1850*, Annapolis 1986; *Wielka encyklopedia PWN*, pod red. nauk. J. Wojnowskiego, t. 10, Warszawa 2004, s. 195.

⁴⁵ Słup (ang. sloop) był niewielkim okrętem żaglowym, zazwyczaj trzymasztowym, uzbrojonym w 14-18 dział niewielkiego wagomiaru w baterii burtowej, ustawionej na górnym, odkrytym pokładzie. Okręty te znajdowały się poza klasyfikacją wprowadzoną przez Royal Navy – W.A. McEwen, A.H. Lewis, *Encyclopedia of Nautical Knowledge*, Cambridge-Maryland 1953, s. 511. Szerzej: J. Batchelor, Ch. Chant, *Encyklopedia statków żaglowych od 2000 r. p.n.e do 2007 r. n.e.*, Warszawa 2007.

⁴⁶ Obok pontonów (w terminologii angielskiej „hulks”) istniały jeszcze statki przeznaczone do transportu skazanych przestępców (convict chips), którzy zgodnie z wyrokiem karę mieli odbywać w zamorskich posiadłościach Wielkiej Brytanii [przypis autora].

⁴⁷ S. Kirkor, op. cit., s. 24.

Komunikacja z lądem odbywała się wyłącznie za pomocą łodzi. Na pontonach przeciętnej wielkości, na których byłyby miejsce według przyjętych norm dla 400 więźniów kryminalnych, umieszczano dwa a nawet trzy razy tyle jeńców wojennych⁴⁸.

Rys 1. Statek jeniecki w porcie Portsmouth.

źródło: www.nickmessenger.co.uk/worcester.html (02.08.2014)

Rys. 2. E. Tucker, Strażnicy płynący na statek jeniecki zacumowany w porcie Deptford

źródło: www.myancestorsstory.com/my-story.html (02.08.2014)

⁴⁸ Ibidem.

Tabela 1. Wykaz największych brytyjskich pontonów, na których przetrzymywano jeńców wojennych w latach 1799-1815

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Chatham”	1793-1805	Plymouth	Okręt IV rangi, zwodowany w 1758 r. Uzbrojony w 50 dział. W latach 1773-1805 pełnił funkcję statku-więzienia, a od 1805 r. pływającego magazynu prochu strzelniczego (powder hulk). W 1810 r. zmieniono nazwę na Tilbury. Skreślony ze stanu Royal Navy w 1814 r.
HMS „Pegase”	1794-1810	Portsmouth	Liniowy okręt MW Francji. Zwodowany w 1781 r. Uzbrojony w 74 działa. Zajęty w 1782 r. przez kapitana Johna Jervis’a i odsprzedany Royal Navy, sklasyfikowany jako okręt III rangi. Od 1794 r. pełnił funkcję statku-więzienia, a następnie od 1801 r. okrętu szpitalnego dla jeńców wojennych. Wycofany ze służby w 1815 r.
HMS „Prothee”	1795-1815	Portsmouth	Okręt liniowy MW Francji, zwodowany w 1772 r. Uzbrojony w 64 działa. Zajęty przez Royal Navy w 1780 r. W 1795 r. przebudowany na statek-więzienie. Funkcję tę pełnił aż do jego kasacji w 1815 r.
HMS „Fortitude”	1795- 1820	Chatham	Okręt III rangi, zwodowany w 1780 r. Uzbrojony w 74 działa. W 1795 r. przebudowany na statek-więzienie. Wycofany ze służby w 1820 r.

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Captivity”	1796-1816	Gosport Devonport	Okręt III rangi, zwodowany w 1772 r. Pierwotnie nosił nazwę HMS „Monmouth”. W czasie służby czynnej był uzbrojony w 64 działa. W 1796 r., po wycofaniu z linii i przebudowie na statek-więzienie, zmieniono nazwę jednostki na HMS „Captivity”. Wycofany ze służby w 1816 r.
HMS „Crown”	1798-1802 1806-1815	Portsmouth	Okręt III rangi, zwodowany w 1782 r. Przebudowany na statek-więzienie w 1798 r. W latach 1802-1806 pełnił funkcję pływającego magazynu prochu strzelniczego. W 1806 r. ponownie przekształcony w statek-więzienie. Wycofany ze służby w 1816 r.
HMS „Laurel”	1798-1821	Portsmouth	Okręt MW Holandii, zwodowany w 1786 r. jako Sireene, uzbrojony w 18 dział. Zajęty przez Brytyjczyków w 1796 r., którzy zmienili nazwę na HMS „Daphne”. W 1798 r. został przekształcony w statek kartelowy o nazwie HMS „Laurel”. Sprzedany przez Royal Navy w 1821 r.
HMS „Prudent”	1779- 1814	Woolwich	Okręt IV rangi, zwodowany w 1768 r. Uzbrojony w 64 działa. Przebudowany na statek-więzienie w 1779 r. Sprzedany przez Royal Navy w 1814 r.

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Portland”	1802-1817	Langstone Harbour	Okręt IV rangi, zwodowany w 1770 r. Uzbrojony w 50 dział. W 1800 r. przebudowany na okręt zaopatrzeniowy posiadający 10 dział, a w 1802 r. na statek-więzienie. Sprzedany przez Royal Navy w 1817 r.
HMS „Savage”	1804-1815	Woolwich	Okręt zwodowany w 1778 r. jako 14 działowy ślup. W 1804 r. przebudowany na statek-więzienie. Sprzedany przez Royal Navy w 1815 r.
HMS „Antiqua”	1804-1816		Okręt MW Francji, zwodowany w 1779 r., uzbrojony w 36 dział. Pływał pod nazwą Egypcienne. Zajęty przez Brytyjczyków w 1804 r. i przebudowany na statek-więzienie. Funkcję tę pełnił do 1816 r., kiedy został wycofany ze służby.
HMS „Hector”	1808-1816	Sheerness	Okręt III rangi, zwodowany w 1774 r. Uzbrojony w 74 działa. W 1808 r. przebudowany na statek-więzienie. W 1816 r. został wycofany ze służby.
HMS „Vengeance”	1808-1816	Portsmouth	Okręt III rangi, zwodowany w 1774 r. Uzbrojony w 74 działa. W 1808 r. przebudowany na statek-więzienie. W 1816 r. wycofany ze służby.

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Glory”	1809-1814	Bermudy	Okręt II rangi, zwodowany w 1788 r. Uzbrojony w 90 dział. Był okrętem flagowym kontradmirała sir Charles’a Stirlinga. Przebudowany na statek-więzienie w 1809 r., a na pływający magazyn prochu strzelniczego w 1814 r. Wycofany ze służby w 1825 r.
HMS „Oiseau”	1810-1816	Portsmouth	Okręt MW Francji, zwodowany w 1781 r. jako Cleopatre. Uzbrojony w 36 dział. Zajęty przez Brytyjczyków w 1793 r. Zmieniono wówczas jego nazwę na HMS „Oiseau” i nadano mu Vrange. W 1810 r. przebudowany na statek-więzienie. W 1816 r. został sprzedany przez Royal Navy.
HMS „Canada”	1810-1834	Chatham	Okręt III rangi, zwodowany w 1765 r. Uzbrojony w 74 działa. Przebudowany na statek-więzienie w 1810 r. Wycofany ze służby w 1834 r.
HMS „Tameraire”	1812-1815	Hobart	Okręt II rangi, zwodowany w 1798 r. Uzbrojony w 98 dział. W 1812 r. przebudowany na statek-więzienie. Funkcję tę pełnił do 1815 r. Następnie służył jako pływający koszarowiec. Wycofany ze służby w 1838 r.

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Justitia”	1812-1830	Sheerness	Okręt MW Holandii, uzbrojony w 64 działa. Zajęty przez Brytyjczyków w 1796 r. Royal Navy zakwalifikowała go do III rangi okrętów i zmieniła nazwę na HMS „Zealand”. W 1812 r. w czasie przebudowany na statek więzienny, powrócono do pierwotnej nazwy „Justitia”. Funkcję więzienną pełnił do 1830 r., kiedy to Royal Navy zdecydowała o jego sprzedaży.
HMS „Defiance”	1813-1817	Chatham	Okręt III rangi, zwodowany w 1783 r. Uzbrojony w 74 działa. W 1813 r. przebudowany na statek- więzienie. W 1817 r. został wycofany ze służby.
HMS „Belliqueux”	1814-1816	Sheerness	Okręt III rangi, zwodowany w 1780 r. Uzbrojony w 64 działa. W 1814 r. przebudowany na statek więzienie. Funkcję tę pełnił do 1816 r., kiedy został wycofany ze służby.
HMS „Retribution”	1814-1835	Woolwich Sheerness	Okręt III rangi, zwodowany w 1799 r. jako HMS „Edgar” Uzbrojony w 74 działa. Po przebudowie na statek-więzienie w 1814 r. zmieniono jego nazwę na HMS „Retribution”. Okręt wycofano ze służby w 1835 r.

Nazwa pontonu	Lata, w których pełnił funkcję pływającego obozu jenieckiego	Miejsce zakotwiczenia	Charakterystyka jednostki
HMS „Goree”	1814-1817	Bermudy	Słup zwodowany w 1794 r. Uzbrojony w 16 dział. Zajęty przez Francuzów w 1806 r., zmieniono wówczas jego nazwę na Favorite. Okręt wrócił do swojej pierwotnej nazwy w 1807 r., kiedy został odbity przez jednostki brytyjskie. Przebudowany na statek- więzienie w 1814 r. Funkcję tę pełnił do 1817 r., kiedy został skreślony ze stanu Royal Navy.
HMS „Success	1814- 1820	Halifax	Okręt V rangi, zwodowany w 1781 r. Uzbrojony w 32 działa. Przebudowany na statek- więzienie w 1814 r. Funkcję tę pełnił do 1820 r. , kiedy został skreślony ze stanu Royal Navy.
HMS „Bellerophon”	1815-1824	Sheerness	Okręt III rangi, zwodowany w 1786 r. Uzbrojony w 74 działa. Przebudowany na statek- więzienie w 1815 r. Funkcję tę pełnił do 1824 r. W tym roku zmieniono jego nazwę na Captivity i przydzielono inny zakres zadań. Skreślony ze stanu Royal Navy w 1836 r.

źródło: Louis Garneray, *The Floating Prison: The Remarkable Account of Nine Years' Captivity on the British Prison Hulks During the Napoleonic Wars*, Conway Maritime Press 2012.

Zarobaczenie i zaszczurzenie pomieszczeń oraz panujący w nich ogromny smród i zaduch powodowały, że pobyt tam był nie do zniesienia. Następstwem tego były częste wybuchy epidemii tyfusu i dezynterii. Louis Garneray's w swojej książce, *The Floating Prison*, podaje, że śmiertelność wśród jeńców spowodowana cho-

robami wynosiła od 5 do 8%⁴⁹. Epidemiom starano się zaradzić wydzielając kajuty dla chorych, a w późniejszym czasie wprowadzając również pontony szpitalne⁵⁰. Sami Brytyjczycy przyznawali, iż pontony były „piekłem na wodzie”⁵¹. Niektóre z nich, po zakończeniu swojej niechlubnej roli, przekształcano w jednostki zaopatrzeniowe,⁵² pływające magazyny prochu strzelniczego,⁵³ pływające koszary,⁵⁴ sprzedawano prywatnym armatorom bądź kasowano.

W 1814 r., na pięćdziesięciu brytyjskich pontonach przebywało 35 tys. jeńców⁵⁵. Komendantem pływającego obozu jenieckiego był najczęściej wysłużony oficer marynarki, natomiast dowódcą straży oficer armii lądowej. Taki podział władzy doprowadzał między nimi do antagonizmów⁵⁶. Niemniej jednak, los jeńców zależał w dużej mierze od charakteru i uczciwości komendanta. Zdarzały się przypadki nadużyć i to zarówno ze strony komendantów jak i dowódców straży, którzy pragnęli wzbogacić się kosztem jeńców.

Niezwykłe ciężkie warunki bytowe powodowały, że jeńcy wojenni podejmowali próby uciezek. W przypadku ucieczki nieudanej jeniec był wrzucany do ciemnego lochu na dnie pontonu, który pełnił rolę „izolatki”. Za popełnienie drob-

⁴⁹ L. Garneray, R. Rose, *The Floating Prison: The Remarkable Account of nine Years' Captivity on the British Prison Hulks During the Napoleonic Wars*, Conway Maritime Press 2003, s.158. Niektórzy historycy podają, iż w latach 1803-1814 z powodu zaniedbań, głodu i chorób zakaźnych na pontonach zmarło ok. 13 tys. jeńców. <http://www.urbanghostsmidia.com/2012/02/incredible-hulks-the-fearsome-prison-ships-of-the-former-british-empire/>

⁵⁰ Więźniowie kryminalni mieli jeszcze gorsze warunki bytowe. Śmiertelność wśród nich dochodziła do 30%. Spowodowane to było, m.in. brakiem wydzielonych pomieszczeń dla skazańców chorych na choroby zakaźne oraz podawaniem nieświeżej żywności. <http://www.portcities.org.uk/london/server/show/ConNarrative.56/chapterId/429/Prison-hulks-on-the-River-Thames.html>

⁵¹ F. Abell, op. cit., s. 38.

⁵² Okręt zaopatrzeniowy (ang. storeship), dostarczający wszelkiego rodzaju materiały innym okrętom i garnizonom [przypis autora].

⁵³ Statki tego typu (ang. powder hulk) przeznaczone były do przechowywania prochu strzelniczego i dostarczania go w razie potrzeb okrętom bojowym i załogom fortów. Z uwagi na niebezpieczeństwo przypadkowego wybuchu i zniszczenia instalacji brzegowych, były zakotwiczone z dala od portów [przypis autora].

⁵⁴ Ang. receiving ship – okręty tego typu pełniły funkcję pływających koszar dla nowo wcielonych marynarzy. Przebywali oni na takiej jednostce do chwili przydzielenia ich na inne okręty Royal Navy [przypis autora].

⁵⁵ F. Abell, op. cit., s. 118.

⁵⁶ Ibidem.

niejszych wykroczeń stosowano lżejsze kary, jak na przykład zmniejszenie racji żywnościowych oraz przesunięcie w kolejce do wymiany jenieckiej⁵⁷.

Pomimo tak nędznej egzystencji, jeńcy starali się zorganizować sobie życie w niewoli. Prowadzono kursy nauki języków obcych, matematyki, łaciny, rysunków, muzyki i szermierki. Analfabetów uczono pisać i czytać, organizowano teatry. Jeńcy tworzyli również samorządy i sądy z wyboru. Z reguły na ich czele stał mistrz szermierki⁵⁸.

Informacje o ciężkim losie jeńców francuskich niepokoiły Napoleona. Na jego polecenie wysłano notę protestacyjną do Zarządu Transportów w Londynie grożąc, że będzie postępował podobnie z jeńcami angielskimi. Ponadto nakazał sprawdzać stan zdrowia wszystkich jeńców odsyłanych do Francji. Jednak groźby swojej nie wprowadził w życie.⁵⁹ Sprawą traktowania jeńców wojennych zaniepokojona była także brytyjska opinia publiczna, która obawiała się francuskich represaliów w stosunku do zatrzymanych żołnierzy i marynarzy brytyjskich⁶⁰. Mimo, że część badaczy tamtego okresu uważa, iż warunki na pontonach nie były aż tak tragiczne, a swoją złą sławę zawdzięczają jedynie stronnicy relacjom francuskich i amerykańskich jeńców, to faktem jest, iż Brytyjczycy stosunkowo często przeprowadzali inspekcje pontonów i regularnie rozpatrywali skargi umieszczonych na nich jeńców, konfrontując ich treści z rzeczywistością⁶¹. Przez dziesiątki lat temat pontonów jenieckich był płamą na honorze Wielkiej Brytanii.

Systematycznie rosnąca liczba jeńców wojennych zmusiła władze brytyjskie do rozbudowy istniejących więzień lądowych oraz budowę nowych. Najgorszą sławą cieszył się obóz w Dartmoor, wybudowany w latach 1805-1809 na bagnistym i nieustannie zamglonym pustkowiu, niecałe 30 km na północ od Plymouth. Początkowo w jego skład wchodziło pięć pojedynczych, zbudowanych z kamienia baraków. Każdy z nich mógł pomieścić ok. 1,5 tys. jeńców. Baraki te były otoczone murem z basztami. Poza tą pierwszą linią murów znajdowały się baraki dla ochrony, barak szpitalny, sklepy prywatnych dostawców oraz budynek dla oficerów, którzy nie zgodzili się na parol. Całość otoczono drugą linią murów o długości ponad 1,5 km i wysokości dochodzącej do 5 m. Na murze znajdowały się platformy strażnicze wyposażone w armaty. Odległość pomiędzy pierwszą a drugą linią murów wynosiła ok. 9 m. W przestrzeni tej był zamontowany system połączonych dzwon-

⁵⁷ Ibidem, s. 29.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, s. 26.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, s. 38.

ków, który można by nazwać ówczesnym systemem alarmowym. Poruszenie jednego z nich powodowało uruchomienie następnych, które w sumie wytwarzały przerażający hałas. Obóz od muru wewnętrznego oddzielała palisada z metalowych pali, która miała zapobiegać zbyt bliskim kontaktom jeńców ze strażnikami. Do wnętrza obozu biegła tylko jedna brama⁶². Francuzi byli pierwszymi jeńcami w Dartmoor. Pojawili się tam w liczbie 2,5 tyś. już 24 maja 1809r. Od 2 kwietnia 1813 r. umieszczano w tym miejscu również jeńców amerykańskich⁶³. Jednak do końca epoki napoleońskiej to właśnie Francuzi stanowili większość społeczności jenieckiej. Część z nich dorabiała sobie pracując jako kucharze, szewcy, fryzjerzy i sanitariusze. Największą uciążliwością dla osadzonych był brak zajęcia oraz fatalna, deszczowa pogoda. Jeńcom nie dostarczano ciepłej odzieży i nie pozwalano na prowadzenie korespondencji. Oficerowie brytyjscy stosunkowo często przeprowadzali wśród jeńców rekrutację do swojej floty otrzymując za każdego nowego rekruta premię pieniężną.

Osoby zmarłe w obozie gromadzono w specjalnym baraku nazywanego *Dead house*. Zwłoki poddawano autopsji w celu poznania przyczyny zgonu. Wcześniej pozbawiano je ubrania, które zgodnie z brytyjskim prawem stawało własność jego rządu. Następnie ciała umieszczano w prostych drewnianych trumnach, które wynoszono „hurtowo” poza mury obozu i zakopywano bezceremonialnie w zbiorowych mogiłach⁶⁴.

Jeńcy wojenni mogli stać się ponownie ludźmi wolnymi w dwóch przypadkach: w pierwszym, kiedy zdecydowali się na ucieczkę i ucieczka ta była udana oraz w drugim, kiedy zostali wymienieni na jeńców strony przeciwnej.

W epoce napoleońskiej ucieczki były zjawiskiem powszechnym. Dotyczyły to w szczególności oficerów, którzy korzystali z parolu. W latach 1803-1811 zbiegło z niewoli brytyjskiej 1159 oficerów francuskich. W tym samym okresie z niewoli francuskiej zbiegło: 770 oficerów angielskich, hiszpańskich, hanowerskich i portugalskich⁶⁵. W opinii Brytyjczyków jeńcy francuscy inaczej traktowali dane przez siebie swoje słowo honoru niż oficerowie angielscy, według których ucieczka była czynem niehonorowym. W przypadku ujęcia oficera-uciekiera, tracił on na kilka miesięcy przywilej odmiennego traktowania po czym wracał do warunków przetrzymywania na słowo. Przez okres utraty przywilejów umieszczano go w więzieniu lub na pontonie razem z żołnierzami, gdzie żył w takich samych jak oni warunkach.

⁶² Na podstawie Ł. Niwiński, op. cit., s. 53.

⁶³ Były to ofiary wojny amerykańsko-brytyjskiej toczonej w latach 1812-1815 [przypis autora].

⁶⁴ Cyt. za Ł. Niwińskim, op. cit., s. 56-57.

⁶⁵ M. Fleming, *Jeńcy wojenni...* op. cit., s. 213.

Dopiero w późniejszych latach tworzono dla oficerów osobne oddziały więzienne i pontony. We wszystkich powyższych miejscach odosobnienia utrzymywała się w stosunku do oficerów dyscyplina wojskowa i żołnierze sił własnych byli zobowiązani do oddawania im honorów wojskowych⁶⁶.

Druga z możliwości odzyskania wolności – wymiana jeńców – była realizowana w oparciu o odmienne uwarunkowania w odniesieniu do oficerów i pozostałych żołnierzy. Oficerów, uznanych za niezdolnych do pełnienia dalszej służby wojskowej na skutek ran bądź przewlekłej choroby, odsyłano do Francji pod warunkiem, iż zobowiążą się, że nie będą w przyszłości walczyli przeciwko Wielkiej Brytanii. Kiedy takie zobowiązanie zostało złożone, oficerów wyposażano w specjalne paszporty i kierowano do portu w Alresford, gdzie oczekiwali na transport do Normandii⁶⁷. Oficerowie zdrowi, których zwalniano „na słowo”, otrzymywali *Certificate of Exchange* i musieli podpisać zobowiązanie, że zostanie odesłany do Wielkiej Brytanii jeńiec brytyjski podobnej rangi, bądź on sam wróci do niewoli w określonym czasie⁶⁸. Stosowano również inny system wymiany. Na przykład za jednego kapitana odsyłano sześciu marynarzy. Brytyjczycy twierdzili, iż Francuzi nie dotrzymywali wcześniejszych zobowiązań i liczba zwolnionych jeńców angielskich była niższa niż francuskich, w związku z powyższym wstrzymano zwalnianie oficerów tym sposobem⁶⁹. Natomiast jeńcy- nieoficerowie byli wymieniani w stosunku jeden do jednego. Jeńców francuskich przeznaczonych nawymianę przewożono do Francji na pokładach statków kartelowych,⁷⁰ odchodzących najczęściej z portu w Falmuouth. Kapitanom tych jednostek płacono 10 szylingów i 6 pensów za ich transport i wyżywienie⁷¹.

Na nieco innych warunkach prowadzono wymianę jeńców ze stroną amerykańską. Obie strony, nauczone doświadczeniem wojny o niepodległość USA, do sprawy jeńców wojennych przywiązały istotną wagę. 12 maja 1812 r. uzgodniono w Waszyngtonie kartel wymiany jeńców. Dotyczył on zarówno jeńców zatrzyma-

⁶⁶ S. Kirkor, op. cit., s. 28-29.

⁶⁷ Ibidem, s. 33-34.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ F. Abell, op. cit., s. 377.

⁷⁰ Statek kartelowy – jednostka wykorzystywana w celach humanitarnych, głównie do przewozu jeńców wojennych. Ich działalność jest określona wcześniejszymi ustaleniami pomiędzy walczącymi stronami. Aktualnie, zgodnie z przepisami prawa międzynarodowego, zaatakowanie statku kartelowego, jako obiektu nie będącego celem wojskowym, jest zbrodnią wojenną [przypis autora].

⁷¹ F. Abell, op. cit., s. 281.

nych na lądzie, jak i na morzu⁷². Żołnierzy i marynarzy wszystkich stopni można było wymienić na równych im rangą oraz dodatkowo za odpowiednią liczbę szeregowych. Naczelnym dowódcą lub admirałem mógł być wymieniony za 60 szeregowców, wiceadmirałem lub generałem porucznikiem za 40, kontradmirałem lub generałem majorem za 30, komandorem lub generałem brygady za 20, kapitan okrętu liniowego lub pułkownik za 15, kapitan fregaty lub podpułkownik za 10, dowódca szlupu wojennego i pomniejszych okrętów lub major za 8, kapitan, porucznik lub bosman za 6, podporucznik lub starszy mat za 4, kandydat na oficera marynarki wojennej, oficer z upoważnienia, bosman statku kupieckiego lub kapitan prywatnego uzbrojonego statku za 3, porucznik i mat prywatnego uzbrojonego statku, mat statku kupieckiego oraz wszyscy pomniejsi oficerowie okrętów wojennych lub podoficerowie wojsk lądowych za 2, marynarze i szeregowi żołnierze 1 za 1⁷³.

Z kolei wszystkie osoby towarzyszące siłom zbrojnym, a nie będące kombatanami, miały być natychmiast zwolnieni i nie podlegali wymianie. Zgodnie z ustaleniami strona zatrzymująca miała ich odesłać na ich koszt do miejsc, z których rozpoczęły podróż⁷⁴.

20 listopada 1815 r. został podpisany drugi pokój paryski. Wraz z nim zakończyła się trwająca szesnaście lat epoka napoleońska. Francja została zmuszona do zapłacenia 700 mln franków kontrybucji wojennych. Powróciła reakcja polityczna, która rozpętała biały terror w stosunku do republikanów, bonapartystów i protestantów. Wszelkimi sposobami próbowano przywrócić rolę Kościoła Katolickiego i arystokracji. Sytuacja polityczna i społeczna unormowała się dopiero w 1818r., kiedy na czele rządu stanął umiarkowany rojalista Armand-Emmanuel du Plessis, książę Richelieu. Przypuszcza się, że do tego czasu Brytyjczycy zwolnili już wszystkich przetrzymywanych przez nich francuskich jeńców epoki napoleońskiej.

PODSUMOWANIE

Na przestrzeni wieków jeńcy wojenni pozbawieni byli fundamentalnych praw ludzkich. Traktowano ich jako łupy wojenne, którymi handlowano, okaleczano lub mordowano. Niezwykle rzadko pozwalano im wrócić do swoich rodzinnych

⁷² Ł. Niwiński, op. cit., s. 46.

⁷³ Ibidem, s. 47.

⁷⁴ Dotyczyło to: kapelanów, personelu medycznego, sekretarzy, oficerów rachunkowych i uczniów marynarskich należących do armii lub floty, personelu medycznego ze statków handlowych i kaperskich, pasażerów i wszystkich mężczyzn, którzy nie uczestniczyli w walkach na lądzie i na morzach, jak również wszystkich kobiet i dzieci poniżej 12 roku życia. Ibidem.

stron, bez jakiegokolwiek formy okupu. Sytuacja ta była w większości niezależna od obowiązujących doktryn politycznych i nakazów religijnych, nierzadko przepelnionych ideą humanitaryzmu. Istotne zmiany w podejściu do problematyki traktowania jeńców wojennych pojawiły się pod koniec XVIII w. Wówczas to w dekretach francuskiego Zgromadzenia Narodowego oraz w traktatach zawieranych przez to państwo pojawiły się zapisy dotyczące humanitarnego traktowania jeńców wojennych. Kiedy Europę ogarnęło szaleństwo wojen napoleońskich, ludzkie traktowanie zatrzymanych żołnierzy przeciwnika nabrało szczególnego znaczenia. W rezultacie prowadzenia częstych i krwawych kampanii wojennych życie traciło dziesiątki tysięcy żołnierzy, a ogromne masy kombatantów dostawały się do niewoli. Strony biorące udział w zmaganiach wojennych nie były organizacyjnie przygotowane do przetrzymywania olbrzymiej liczby jeńców wojennych. Dotyczyło to zarówno strony francuskiej, jak i koalicji antynapoleońskiej. W szczególnej mierze borykali się z tym problemem Brytyjczycy. Za nadzór nad wszystkimi jeńcami wojennymi przebywającymi na terytorium tego państwa odpowiadał specjalny organ administracji państwowej - Zarząd Transportów. Wobec niewystarczającej ilości obozów jenieckich umiejscowionych na stałym lądzie, jeńców wojennych- podoficerów i szeregowych żołnierzy-kierowano na wycofane ze służby okręty zwanych pontonami jenieckimi. Była to kontynuacja brytyjskiej praktyki stosowanej w czasie amerykańskiej wojny o niepodległość ale użyta wówczas na znacznie większą skalę. Przepelnienie oraz panujące tam tragiczne warunki sanitarne powodowały ogromną śmiertelność jeńców wojennych. Niewiele lepsze warunki bytowe istniały w angielskich obozach zlokalizowanych na lądzie. Szczególnie złą sławą cieszył się obóz w Dartmoor. Metody postępowania z jeńcami wojennymi uzależnione były od ich rangi. Oficerowie, po podpisaniu honorowego zobowiązania-parolu, mogli mieszkać wraz z rodzinami w wyznaczonej przez Brytyjczyków miejscowościach, otrzymując na utrzymanie niewielki żołd. Praktykowano również wymianę jeńców wojennych stosując zasadę „ilość za jakość”. Natomiast nie zwalniano jeńców wojennych za okupem. Ogromna liczba ofiar wśród jeńców wojennych przetrzymywanych na pontonach spowodowała stopniowe odchodzenie przez Brytyjczyków od tej formy odosobnienia. W przyszłych konfliktach zbrojnych nie stosowano również tak wyraźnej różnicy w traktowaniu jeńców wojennych poszczególnych rang.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Abell F., *Prisoners of War In Britain 1756 to 1815, A Record of Their Lives, Their Romance and Their Sufferings*, London 1914.

- [2] Batchelor J., Chant Ch., *Encyklopedia statków żaglowych od 2000 r. p.n.e. do 2007 r. n.e.*, Wydawnictwo „Bellona”, Warszawa 2007.
- [3] Flemming M., *Jeńcy wojenni. Studium prawnohistoryczne*, Dom Wydawniczy „Bellona” Warszawa 2000.
- [4] Flemming M., *Międzynarodowe Prawo Konfliktów Zbrojnych. Zbiór dokumentów*, uzupełnienie i redakcja E. Gąska, E. Mikos-Skuza, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.
- [5] Fleming M., *Traktowanie polskich jeńców wojennych przez Niemcy i ZSRR w czasie II wojny światowej a prawo międzynarodowe*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 3-4.
- [6] Garneray L., Rose R., *The Floating Prison: The Remarkable Account of nine Years' Captivity on the British Prison Hulks During the Napoleonic Wars*, Conway Maritime Press 2003.
- [7] Grocjusz H., *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju. Prolegomena*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1957.
- [8] Kieniewicz J., *Historia Indii*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1980.
- [9] Kirkor S., *Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803-1814*, Wydawnictwo Literackie Kraków, Kraków 1981.
- [10] *Kodeks Hammurabiego*, przekł. M. Stępień, Warszawa 1996.
- [11] Lavery B., *Ships of the Line Volume I: Development of the Battlefleet 1650-1850*, Annapolis 1986.
- [12] Levie H.S., *Documents on prisoners of war*, Newport 1979.
- [13] Louis F., *Słownik cywilizacji indyjskiej*, t.1, Wydawnictwo Książnica, Katowice 1998.
- [14] McEwen W.A., Lewis A.H., *Encyclopedia of Nautical Knowledge*, Cambridge-Maryland 1953.
- [15] Niewiński Ł., *Obozy jenieckie w wojnie secesyjnej 1861-1865*, Wydawnictwo Attyka, Białystok 2012.
- [16] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, wstęp i opracowanie L. Gelberg, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1954.
- [17] Rosas A., *The Legal Status of Prisoners of War*, Helsinki 1976.
- [18] Szpak A., *Status prawny zatrzymanych w Guantanamo Bay*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2007.

- [19] *Wielka encyklopedia PWN*, pod red. nauk. J. Wojnowskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- [20] Dz. U z 1927 r., nr 21, poz. 161.
- [21] Dz.U z 1932 r., nr 103, poz. 866.
- [22] Dz.U z 1956 r., nr 38, poz. 175.
- [23] <http://www.portcities.org.uk/london/server/show/ConNarrative.56/chapterId/429/Prison-hulks-on-the-River-Thames.html>
- [24] http://avalon.law.yale.edu/19th_century/liber.asp
- [25] <https://archive.org/details/prisonersofwarin00abeluoft>
- [26] <http://www.urbanghostsmidia.com/2012/02/incredible-hulks-the-fearsome-prison-ships-of-the-former-british-empire/>

TREATMENT OF PRISONERS OF WAR BY THE BRITISH IN THE PERIOD OF NAPOLEONIC WARS

ABSTRACT

In the history prisoners of war have always been a central aspect of armed conflicts. Their status and their treatment changes over time. Before the French Revolution prisoners were enlisted into the captor's armed forced, sold as slaves or killed. The prisoner of war regime was legally codified in the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. This article presents how British government treated prisoners of war during the Napoleonic era. In that time established practices such as the release of prisoners on parole, the exchange of prisoners and the pressing of prisoners into the British forces. A lot of them were held in hulks when living condition were very bad and mortality was very high.